

AN DOBHRIATHAR

21.1 Is é is dobhriathar ann focal nó grúpa focal atá ag cáiliú focal eile nach ainmfhocal ná forainm.

Seo na príomhshaghsanna focal a dtig le dobhriathar iad a cháiliú

- briathar: *d'eitil sé **inné***
- ainm briathartha: *ní féidir liom teacht **amárach***
- aidiacht bhriathartha: *tá sé briste **go dona***
- aidiacht nach aidiacht bhriathartha: *tá sé **measartha** fuar*
- dobhriathar eile: *scríobhann sé **cuibheasach** maith anois*
- réamhfhocal simplí: ***beagnach** faoin eitleán*
- réamhfhocal comhshuite: ***go luath** tar éis an chluiche*
- cónasc: *d'imigh sé **go díreach** sular tháinig tú*

Is frásaf a lán de dhobhriathra na Gaeilge: *tá an bháisteach chugainn **ó mhaidin**; fuair sé bás ar uair an mheán oíche.*

21.2 Seo na príomhshaghsanna dobhriathra atá ann de réir feidhme

- an dobhriathar ama: *anocht; fós; go luath; riamh*
- an dobhriathar breischéime: *ní b^h; ní ba; níos*
- an dobhriathar cainníochta: *ar fad; beagnach; sách*
- an dobhriathar ceisteach: *cá; cathain; cad é mar; conas*
- an dobhriathar dearfach: *go; gur (20.2)*
- an dobhriathar diúltach: *ní; níor; nach; nár (20.2)*
- an dobhriathar áite: *anseo; thíos; ann*
- an dobhriathar minicíochta: *faoi dhó; go hannamh; go minic*
- an dobhriathar modha: *amhlaidh; go ciúin; in éineacht*

□ an dobhriathar treise: *féin*

□ an dobhriathar treo: *amach; anall; siar.*

21.3 Feidhmíonn ainmneach an ainmfhocail mar dhobhriathar san

□ ainmneach áite: *téigh an cóngar; ag gabháil an bóthar*

□ ainmneach ama: *d'éag Tomás bliain ó shin*

□ ainmneach cainníochta: *bhí an mála punt róthrom.*

AN DOBHRIATHAR AIDIACHTACH

21.4 Is é rud é dobhriathar aidiachtach dobhriathar a bhfuil foirm aidiachta aige (ar lorg *go* nó gan *go*).

Formhór na ndobhriathra modha agus cuid de na dobhriathra eile is dobhriathra aidiachtacha iad agus tá céim chomparáide acu. Is gnách go mbíonn céim chomparáide an dobhriathair ar aon dul le céim chomparáide na haidiachta.

21.5 Is gnách an focal *go* i mbunchéim an dobhriathair aidiachtaigh: *tá sé ag obair go deas anois.*

Fágтар *go* ar lár sa bhunchéim sna cásanna seo de ghnáth:

□ má tá dobhriathar eile á cháiliú: *ní thagann sí **minic** go leor, dá rithfeá sách **tapa***

□ má tá dobhriathar aidiachtach eile roimhe: *roinneadh an bia go fial **flaithiúil***

□ roimh *cuibheasach*, sách: *tá siad cuibheasach (sách) **te***

□ má tá sé ag cáiliú aidiacht aitreabúideach: *feicim slua **measartha** mór.*

Is iomaí cás eile ina bhfágтар *go* ar lár, go minic nó go coitianta nó i gceantair áirithe: *bhí sé (go) **díreach** ag éirí; ag ól [go] **trom**; bean a bheadh [go] **coitianta** ag guí; labhair [go] **cruinn**; glac [go] **réidh** an scéal; é a roinnt amach **ceart** [i gceart; sa cheart]; ag labhairt [go h]**an-ard**; tá siad [go] **réasúnta** breá; daoine **iontach** deas iad; ní [go] **rómhaith** a thuigim é; ní [go] **hannamh** é; [go] **measartha** ard; nach [go] **tobann** a tháinig sé?*

Is iondúil *go ar lorg nach* (cónasc ráiteasach): *tá a fhios agam nach go macánta ná go*

dleathach a fuair sé an talamh.

Tabhair faoi deara gur dobhriathra atá i ndeireadh na n-abairtí seo a leanas: *tá sé dhá bhliain déag cothrom; tá sé trí mhíle díreach.*

21.6 Úsáidtear an chopail agus na dobhriathra *níos, ní ba, ní b'* roimh bhreischéim an dobhriathair go díreach mar a úsáidtear iad roimh bhreischéim na haidiachta: *is leadránaí a labhair Rónán ná an fear eile; labhair níos airde; labhair sé ní b'airde; ní thiocfadh sé ní ba mhó.*

21.7 Agus dála na haidiachta freisin, is minic an dobhriathar breischéime roimh bhriathar an chlásail choibhneasta in ionad bheith ina dhiaidh: *ní fhaca mé aon ní riamh ba mhó a chuir gráin orm ná é; le ceathrú gealaí is iondúla a bhriseann an aimsir; is anseo is mó a oibríonn Tadhg; ó dheas is minice a théadh sé.*

21.8 Tá céimeanna comparáide eile ag an dobhriathar a fhreagraíonn do chéimeanna na haidiachta. Ní gá don dobhriathar bheith aidiachtach sna céimeanna seo: *bhris sé a lámh go han-dona; ní mó ná go bhfuil an t-am istigh; níor gortaíodh Iognáid chomh holc leatsa; chuaigh sé rófhada; is seacht mó a ghnóthaigh mise; is beag nár éirigh leis.*

DOBHRIATHRA CEISTEACHA

21.9 Is iad seo na príomh-dhobhriathra ceisteacha mar aon le samplaí dá n-úsáid:

am: **cathain** a tháinig tú?

áit: **cá** bhfuil sé?

staid: **conas (cad é mar)** a bhí a fhios agat? **cá bhfuil mar** a chuirtear in úsáid é?

céim: **cé chomh** minic a thagann sé? is cuma **cad é chomh holc** is atá sé. **cá** mhinice a chonaic tú iad?

Is frásaí dobhriathartha dar tús forainm ceisteach a lán de na dobhriathra: **cá háit** a bhfuil sé? **cén uair** a tháinig tú?

DOBHRIATHRA TREO & SUÍMH

21.10 Na dobhriathra a bhaineann (*a*) le *isteach* agus *amach*, (*b*) le hairde, (*c*) le bheith ar thaobh nó ar thaobh eile, (*d*) le hairde an chompáis, is féidir a n-aicmiú ina dtriúir nó ina gceathair, gach aicme ag freagairt d'ainmfhocal áirithe a bhaineann le suíomh. Tá an t-aicmiú sin á léiriú sa tábla seo a leanas.

		<i>Na dobhriathra treo agus suímh</i>			
	(i) <i>Na hainmfhocail suímh</i>	(ii) <i>gluaiseacht ar shiúl ón gcainteoir</i>	(iii) <i>gluaiseacht i dtreo an chainteora</i>	(iv) <i>suíomh simplí</i>	(v) <i>suíomh i leith ionaid éigin</i>
a)	an taobh amuigh an taobh istigh	amach isteach	amach isteach	amuigh istigh	lasmuigh (taobh amuigh) laistigh(tao bh istigh)
b)	an t-fochtar (an taobh thíos) an t-uachtar (an taobh thuas)	síos suas	aníos anuas	thíos thuas	laistíos(taob h thíos) lastuas(taob h thuas)
c)	ann taobh thall an taobh abhus	sall(anonn)	anall	thall abhus	lastall (taobh thall) lasbhus(tao bh abhus)

d)	an tuaisceart (an taobh [ó] thuaidh)	ó thuaidh	aduaidh	thuaidh	lastuaidh(ta obh thuaidh)
	an deisceart (an taobh theas/ó dheas)	ó dheas	aneas	theas	laisteas(tao bh theas)
	an t-oirthear(an taobh thoir)	soir	anoir	thoir	
	an t-iarthar(an taobh thiar)	siar	aniar	thiar	lastoi(taobh thoir)r laistiar

- (i) *Tá an taobh amuigh (an taobh istigh, ... an t-iarthar) fliuch*
- (ii) *Chuaigh sé amach (isteach, ... siar)*
- (iii) *Tiocfaidh siad amach (isteach, ... aniar)*
- (iv) *Fanfaidh Déaglán amuigh (istigh, ... aniar)*
- (v) *Gheobhaidh sibh é lasmuigh (laistigh, ... laistiar) den séipéal.*

21.11 Má tá an cainteoir é féin ag gluaiseacht sa treo atá i gceist is gnách focal as colún

(ii) nó as colún (iii) a úsáid: *tar anuas (síos) liom go dtí an loch; tháinig sé suas (aníos) liom slat ón téad.*

21.12 *Istigh in oileán, amuigh ar an mintír, a deirtear. Mar an gcéanna, isteach go hÁrainn; tháinig siad go léir amach as an mBlascaod Mór.*

21.13 Úsáidtear na focail atá i gcolún (ii) den tábla le suíomh éiginnte uaireanta: *tá sé amach ansin (suas an cabhsa, siar an bóthar, etc).* Ach *tá sé amuigh sa ghort (thiar i gCarna; thuas tigh Mháirtín).*

21.14 Is léir ó cholún (i) in **21.10** gur féidir na dobhriathra *amuigh, istigh, thuas, thíos, thall, abhus, thuaidh (ó thuaidh), theas (ó dheas), thoir, thiar* a úsáid mar aidiachtaí. Úsáidtear na dobhriathra eile mar sin freisin: *an fear amach* (= an fear atá ag dul amach nó go díreach tar éis dul amach); *an bhean isteach; braon anuas; céim suas; airgead síos; an ghaoth aduaidh (aneas, anoir, aniar); chuaigh sé taobh anonn dá chead.*

Tabhair faoi deara gur as bun na gaoithe a ainmnítear an ghaoth. Féach freisin *d'aistrigh an ghaoth ó thuaidh (ó dheas soir, siar) á rá go bhfuil sí ag séideadh as an aird thuaidh, etc. anois.*

21.15 Is minic a úsáidtear *anuas* in ionad *síos* idir briathar gluaiseachta agus an réamhfhocal *ar*: *chuir sí an báisín anuas (síos) ar an urlár.* Ach *d'fhéach sé síos ar an urlár; thug sé a aghaidh síos ar an ngleann.*

21.16 Úsáidtear na dobhriathra gluaisreachta leis an mbriathar *bí* uaireanta: *tá sé anuas ar an ólachán (na rincí); tá an ghrian (ghealach) suas; níl aon ghnó isteach agam; beidh sé amach ar ball.*

21.17 Is minic fobhrí ama leis na focail atá i dtábla **21.10**: *amach anseo; amach san earrach; suas le (laistigh de) dhá bhliain; ó shin anuas (anall); riamh anall; anonn sna blianta; ón lá seo amach (suas); faoi dheireadh thiar thall; bhí Gaeilge san áit sin chomh fada anuas le tús an chogaidh; tá seilbh ar an áit acu chomh fada siar le Briseadh Luimnigh; ní féidir an aimsir a thuar chomh fada anonn leis an Luan.*

21.18 Is minic a úsáidtear an tsraith *íochtar, síos*, etc. in ionad na sraithe *tuaisceart, ó thuaidh*, etc., agus *uachtar, suas*, etc. in ionad *deisceart, ó dheas*, etc: *íochtar na hÉireann* (Cúige Uladh); *dul suas ó Bhéal Feirste go Corcaigh; uachtar an chontae; dul síos amach (ó Chiarraí).*

21.19 Focail mar *fada* agus *tamall* is minic a chiallaíonn siad fad slí nó tréimhse ama de réir mar is focal as colún (ii) nó as colún (iv) a leanann iad: *is fada amach (isteach, suas, ...) atá sé* (fad slí); *bhí sé tamall amach ón gcósta* (fad slí); *bhí sé tamall amuigh* (tréimhse ama).

21.20 Úsáidtear an tsraith *iarthar, siar*, ... le háiteanna is iargúlta, ar shlí éigin, ná ionad an chainteora nó ionad áirithe eile: *gabh siar* (= téigh ar gcúl); *gabh aniar chun na tine; thiar sa seomra (sa chúinne, ina bholg); ól siar é; tá mála aniar air* (= ar a dhroim); *suigh aniar* (sa leaba); *luigh siar* (sa leaba); *laistiar den phictiúr.*

21.21 Is mó go mór an fheidhm a bhaintear as na dobhriathra a léiríonn airde an chompáis sa Ghaeilge ná sa Bhéarla, mura bhfuil i gceist ach fad gairid féin: *shiúil sé soir thar an teach; an bhfuil a ndeireadh aniar fós?* (le daoine atá ag dul thar bráid); *thiar i nGaillimh atá sé.*

AIRDE AN CHOMPÁIS

21.22 Cuirtear in iúl príomhairde an chompáis le túslitir an fhocail: U(*tuaisceart*), D(*deisceart*), O(*oirtheart*), I(*iarthar*). Seo thíos na ceannlitreacha le haghaidh an leath thuaidh den chompás agus noda do na fo-airde a bhaineann le ceathramhán amháin de.

	(ii)	(iii)	(iv)
UO	ó thuaidh lámh soir	aduaidh lámh ancóir	thuaidh lámh thoir
U	ó thuaidh soir ó thuaidh	aduaidh anóir aduaidh	thuaidh thoir thuaidh
	soir ó thuaidh lámh ó thuaidh	ancóir aduaidh lámh aduaidh	thoir thuaidh lámh thuaidh
			thoir thuaidh
	soir ó thuaidh	ancóir aduaidh	thoir thuaidh lámh thoir
OU	soir ó thuaidh lámh soir	ancóir aduaidh lámh anóir	thoir thoir thuaidh
			thoir lámh thuaidh
	soir soir ó thuaidh	ancóir ancóir aduaidh	
OO	soir lámh ó thuaidh	ancóir lámh aduaidh	
U			

Freagraíonn an focal *oirthuaisceart* don tsraith **OT** thuas agus do cholún (i) in **21.10**; is é sin, is ainmfhocal suímh é.

21.23 Is féidir téarmaíocht an tábla thuas a chur in oiriúint do threo ar bith: *bhí an long ag seoladh ó thuaidh deich gcéim soir, chonaic sé eitleán ag teacht anoir sé chéim aduaidh; taobh thuaidh trí chéim thoir den oileán atá an teach solais.*

DOBHRIATHRA AMA ÁIRITHE

21.24 Is iondúil gur do phointe ama a thagraíonn na dobhriathra *riamh*, *in aon chor* (*ar chor ar bith*), *choíche*, *go brách*, *go deo* i ráitis dhiúltacha: *níor tháinig sé riamh; ní thagann sé in aon chor (ar chor ar bith); ní thiocfaidh sé choíche (go brách, go deo).*

Agus is iondúil gur do thréimhse ama a thagraíonn *riamh*, *i gcónaí*, *go brách*, *go deo* i ráitis dhearfacha: *bhí sé crosta riamh agus beidh choíche; is é do scéal riamh é; táim ag éisteacht leis sin riamh; tá sé anseo i gcónaí; fanfaidh Íosa inár gcroí go deo.*

Ach féadann pointe ama bheith i gceist i ráitis dhearfacha áirithe: *sin é an chéad uair riamh a bhí sé ann.*

21.25 In abairtí ceisteacha féadann pointe nó tréimhse ama bheith i gceist de réir an chomhthéacs: *an raibh tú thuas in eitleán riamh?* (pointe); *an raibh sé* (fear atá dall) *riamh mar sin?* (tréimhse); *an bhfillfidh sí choíche?* (pointe); *an bhfanfaidh sí ann choíche?* (tréimhse).

21.26 Frásaí dobhriathartha dar tús *ar feadh, go ceann, i gceann, i rith, le, le linn, i gcaitheamh*, etc., léiríonn siad pointe ama i gcás

□ teagmhas ag pointe ama i lár tréimhse: *fuair sé bás i gcaitheamh (i rith) na hoíche; níor tharla sé le mo linnse*

□ teagmhas ag pointe ama i ndeireadh tréimhse: *imeoidh Seosamh i gceann bliana*

□ teagmhas atá comhaimseartha le teagmhas eile: *le linn an focal sin a rá dó mhúch sé an solas*

21.27 Tréimhse ama a léiríonn *ar feadh, go ceann, i rith, le, le linn, etc.*, i gcás

□ teagmhas atá leanúnach ar feadh tréimhse: *bhí sé ann ar feadh bliana; bhí an tae gann le linn (i rith, ar feadh) an chogaidh; bhí an leanbh caillte i rith seachtaine*

□ teagmhas atá leanúnach go dtí pointe ama ag deireadh tréimhse

• ag breathnú siar: *tá sé ann le bliain; bhí an talamh acu le (ar feadh) dhá chéad bliain roimhe sin; bhí sí tinn le (ar feadh) cúpla seachtain roimh an gCáisc*

• ag breathnú romhainn: *beidh sé i Sasana go ceann bliana.*

Tá an dá shaghas tréimhse araon i gceist in *tá mé anseo le trí mhí agus beidh mé anseo go ceann naoi mí, agus mar sin de beidh mé anseo ar feadh bliana.*

21.28 Is minic a bhíonn feidhm ainmfhocaíl ag an dobhriathar ama: *cén dochar atá anois ann ach oiread le riamh? tá sé anseo ó inné; seachtain ó inniu; an amárach an Aoine?*

21.29 Bfonn feidhm aidiachta aige freisin: *bhí an lá inné fliuch; d'éirigh sé tráthnóna inniu; i gcomhair an lae amárach; damhsa na hoíche aréir.*

Is minic a infhilleann *amárach* mar a bheadh gnáthaidiacht ann i *gcomhair an lae amáraigh*.

21.30 Is ainmfhocail na focail *Luan, Máirt*, etc. Cuirtear an t-alt leo nuair a ainmnítear na laethanta: *amárach an Luan (an Mháirt, an Céadaoin, an Déardaoin, an Aoine, an Satharn, an Domhnach).*

Dé Luain, Dé Máirt, Dé Céadaoin, Déardaoin, Dé hAoine, Dé Sathairn, Dé Domhnaigh na dobhriathra ama.

Is do lá cinnte nó éiginnte a thagraíonn *maidin Luain (Mháirt, etc.), oíche Luain (Mháirt, etc.)* de réir an chomhthéacs.

□ lá cinnte: *an maidin Luain úd; an chéad oíche Dhomhnaigh eile a thiocfaidh sé.*

□ lá éiginnte: *rugadh air oíche Shathairn amháin.*

Ach is do lá cinnte a thagraíonn *maidin Dé Luain (Máirt, etc.), oíche Dé Luain (Máirt, etc.): d'imigh sé maidin Dé Luain agus fillfidh sé oíche Dé Sathairn.*

21.31 Cuiream i gcás gur inniu an chéad lá d'Túil agus gur Domhnach atá ann.

□ Is mar seo a thagraítear le dobhriathra ama do na laethanta atá thart

30/6: *inné 29/6:* *arú inné*

28-25/6: *Déardaoin (Dé Céadaoin, Dé Máirt, Dé Luain)*

seo caite (seo a d'imigh tharainn, seo a chuaigh thart)

24-23/6: *seachtain go (gus) an lá inniu (inné)*

22-18/6: *seachtain is an Aoine (Déardaoin, ...) seo caite nó seachtain go hAoine (Déardaoin, ...) seo caite*

17-16/6: *coicís is an lá inniu (inné)*

15-11/6: *coicís is an Aoine (go hAoine) seo caite; d'imigh sé deich mbliana chun an Domhnaigh (go Domhnach) seo caite (chugainn).*

□ Is mar seo a thagraítear le dobhriathra ama do na laethanta atá le teacht

2/7: *amárach* **3/7:** *anóirthear, arú amárach, amanathar*

4-7/7: *Dé Céadaoin (Déardaoin, ...) seo chugainn*

8-9/7: *seachtain ó inniu (amárach)*

10-14/7: *seachtain ón Máirt (gCéadaoin, ...) seo chugainn*

15-16/7: *coicís ó inniu (amárach)*

17-21/7: *coicís ón Máirt (gCéadaoin, ...) seo chugainn; beidh an léas caite bliain ón Satharn seo caite (chugainn).*

21.32 Ag tagairt don lá i ndiaidh lá áirithe atá thart deirtear *lá ama mhárach, an lá dár gcionn, an lá a bhí chugainn.*

Mar an gcéanna *an Domhnach dár gcionn; an Luan a bhí chugainn.*

Agus ag tagairt do rud a tharla bliain (dhá bhliain, ...) ó shin: *fuair sé bás cothrom an lae inniu (inné, amárach).*

21.33 Féach gur roimh *inniu, inné*, a úsáidtear *seachtain (coicís, ...)* *is an lá*, agus gur roimh *inniu, amárach* a úsáidtear *seachtain (coicís, ...)* ó. **21.34** Nuair nach mbíonn aon

róchruinneas riachtanach úsáidtear leaganacha mar iad seo a leanas: *faoi (um) Shamhain a d'imigh (a fhillfidh) sé; d'imigh sé trí bliana go (chun na) Bealtaine seo caite (seo chugainn); beidh an léas caite trí bliana ón mBealtaine seo chugainn.*

AN DOBHRIATHAR TREISE FÉIN

21.35 Úsáidtear an dobhriathar *féin* le brí treise: *déan anois féin é; go deimhin féin; cheana féin; bhí an t-ardmháistir féin ann; má tá sé fuar féin níl sé fliuch; mura bhfuil [sé fliuch] féin tá sé go hainnis; dá mba shagart féin é níl an chumhacht sin aige; dá n-ólainn féin é ní leigheasfadh sé mé.*

IONAD AN DOBHRIATHAIR

21.36 Roimh an mbriathar a chuirtear dobhriathra atá ina míreanna briathartha mar *ní, cá,* etc., nó ina gcónaísc: *mar, nuair,* etc.

Ar lorg na copailé a chuirtear an dobhriathar nuair is mian é a threisiú: *an inné a d'imigh sé?*

21.37 Taobh amuigh de na cásanna sin thuas is in áit éigin ar lorg an ainmní is iondúil an dobhriathar a chur. Tá claonadh ann dobhriathra gairide (focal nó dhó iontu) a chur roimh an gcuspóir, ach braitheann sin go mór ar an gcomhthéacs: *chuir sé i bhfolach an cóta,* ach *chuir sé an cnoc amach de.*

Is gnách frása dobhriathartha atá cuibheasach fada a chur ar lorg an chuspóra mura bhfuil an cuspóir féin rófhada: *chaith sé na scadáin amach ar an gcé; chaith sé amach ar an gcé na scadáin a fuair sé.*

21.38 Má tá níos mó ná dobhriathar amháin ann is iondúil dobhriathar treo a chur i dtosach agus dobhriathar ama ar deireadh: *shiúil sé isteach go fearúil inné.*